

Margócsy István

„...hány helyen nincsen Petőfi?”

AMIT A PETŐFI-LEGENDÁK HÁTTERÉRŐL TUDNI LEHET

„Egyszer mindenki volt Petőfi. / Egyszer mindenki lesz.”

„Visszatért Petőfi!” – zengett 2015 nyarán a széles körű propaganda a Barguzinban kiásott tetem újratemetése kapcsán, s valóban: a Kerepesi temetőben megtörtént Petőfi újratemetése (annak a napnak évfordulóján, amikor Barguzinban megtörtént a csoda: a holttest előkerült); s a temetésen és az azt követő esti sportcsarnoki ünnepélyen nem csekély tömeg vett részt, megrendülve a rég várt nagy esemény bekövetkeztén – Petőfi, úgymond, visszatért hazájába, s végre méltó sírhelyen várja megigazulását. A temetés egyházi szertartással ment végbe (az evangélikus vallásban született, a vallással nemigen törődő költőt református papok búcsúztatták – vagy üdvözölték), s az elhangzott beszédek

A cím Jókai Mórtól vett idézet: „Benne irodalmunk egyik legfényesebb csillaga hunyt el. Egyhirtelen meg sem lehet azt mondani, mit vesztenék el benne; csak amint mindig jobban halad egyik év a másik után madár-látta sírja felett: úgy tűnik fel egyenkint, hogy hány helyen nincsen Petőfi?...” Lásd: Jókai Mór: *Petőfi Sándor élete és költeményei*. In: Petőfi Sándor Összes költeményei, kiad. Havas Adolf, 1892. I. köt. LXXI.

csodálatos mechanizmussal követték a kultikus retorika (mondhatnánk: liturgia) hagyományát: emelkedett és fenséges szólamokkal vették körül a „búvóhelyet nyert” földi maradványokat. Az egyik lelkész azt a példát hozta fel az újratemetés analógiájaként, hogy hajdan Mózes is elhozta Egyiptomból Józsefnek földi maradványait, s a nagy előd az új hazában négyszáz év elmúltán kapott végső nyughelyet; elhangzott az is, hogy Petőfi a maga rövid életében mintegy megismételte a nagy mintát: itthoni irodalmi élete (1842-től 1849-ig) a hét bő esztendő, szibériai számkivetettsége (1849-től 1856-ig) a hét szűk esztendő példázatát képviselte – a mostani temetés pedig egyszerre minősül nagyszabású lezárásnak, búcsúnak és újrakezdésnek; amint az Erdélyből, Háromszékből érkezett lelkész szavaiban el is hangzott: „én személyesen hívlak Erdélybe – jöjj és hozz lángot közénk – mert a mostani erdélyi költők nem teljesítik küldetésüket”. A temetésre több erdélyi tájról is hoztak földet székely varrottas zac-

kókban, hogy Petőfi nyughelyének megadassák az össznemzeti jelleget – így a földi maradványok a kutatás titkos dokumentumaival együtt a továbbiakban mintegy egyházi és nemzeti szempontból is megszentelt földben nyugodhatnak¹.

A temetés kapcsán természetesen nem maradhattak el a botrányok sem: a Magyarok Világszövetsége, amely pedig hosszú évek során maximálisan támogatta, és ma is támogatja a szibériai legenda továbbélését, részletesen ki nem fejtett okok alapján elutasította a temetés elismerését (ők a Hősök terén vélték volna méltónak a temetés celebrálását²); a legendában nem hívő közönség számára pedig komoly fejtörést okozott, hogy vajon mit is temettek el a nagy titkosítás közben a sírba: a holttest, a csontváz, s kivált a koponya feltalálhatósága örök titokként lett rögzítve – még a hívek sem értesülhettek a tetem tényleges állapotáról vagy hollétéről. S – persze csak kívülről nézve – valamelyest csorbította a szertartás hitelét, hogy a temetés a jogszabályok nyílt és hangoztatott megsértése mellett zajlott: a sírhelyet más bérelte ki, más célra, a temető igazgatósága előre nem értesült az eseményről; de persze a későbbiekben napirendre tértek a különleges eset felett: mivel sem a rendőrség, sem az ÁNTSZ nem állapított meg jogszabálysértést, „vagy más hatósági intézkedésre okot adó körülményt”, így aztán a temetkezési intézet ismeretei szerint további eljá-

rást sem kezdeményeztek, s ezért a temetkezési intézet az eljáró hatóságok döntését tudomásul vette – ami azt jelenti, hogy a Petőfinek állított sír a továbbiakban nemcsak hogy fennmaradhat, hanem szabadon látogatható és tisztelhető.

Ismeretes, hogy a Petőfi szibériai fogságának legendája, hosszú előtörténet után, az 1990-es években lángolt fel hihetetlen erővel és elképesztő publicitással – s hiába cáfolta a tudomány, mind a történelem, mind az irodalom részéről rendkívül alaposan a feltételezést³, egy nem csekély nagyságrendű „hívó” közösség és közönség számára a legenda igazsága egy pillanatra sem ingott meg – nem egy hatalmas terjedelmű könyv foglalja össze e legenda részleteit, mely szerint Petőfi Szibériában szamovárokat javított, hálót font, színielőadást szervezett, a már régebben oda száműzött dekabrista forradalmárral, Küchelbeckerrel barátkozott, összekötötte életét a helyi postamester lányával, gyermeke is született, Alexander (aki mivel törvénytelenül született volt, nem kaphatta meg az apa nevét – ezért Kuznyecov lett, bár az anyakönyvben így sincs benne; ükunokái ma is élnek)⁴. Sőt, a feltételezés szerint Petőfi verseket is írt – mondhatnám, természetesen – orosz nyelven (szlovák származása révén hamar és könnyen megtanulhatta az orosz nyelvet): a barguzini expedíció tolmácsa huszonnégy verset talált és fordított le, ami – őszerinte – Petőfi

Sándortól származik. Ezeket a barguzini plébános jegyezte le, és népdalként is ismertek voltak – Petőfi vélhetően három álnéven írta kint a verseit: Petrovics, Petifájev és Zander (mivel száműzetésben volt, nem írhatta a saját nevén, mert azonnal kivégezték volna...)⁵. S persze e verseknek irodalmi értékelése is megszületett, amellet, hogy egy orosz kutató is (A. V. Tyivanyenko a történelmi tudományok doktora, professzor, az Orosz Petőfi Sándor szibériai életét kutató társaság vezetője Ulan-Ude egyeteméről) bizonyítani akarta a szerzőséget, a jónevű magyar professzor a debreceni egyetemről, Szurmi Lajos is úgy vélekedett, hogy ő bár nem tud oroszul, de felesége nyersfordításából egyértelműen ráébredt, hogy e költemények csak Petőfitől származhatnak...⁶

Mivel úgy vélem, Petőfi szibériai tartózkodásának és életének legendája a tudományos kritika előtt semmilyen módon nem tarthatja fenn magát, jelen tanulmányban nem is a legenda cáfolatával foglalkoznék (ezt a szaktudomány már sokszor és sokoldalúan elvégezte), hanem arra kérdeznék rá, milyen mechanizmusok működhetnek a társadalom egy jelentős részének lélektanában, hogy a tudományt félretéve, rendre s lebirkózzhatatlanul visszatér a legenda, s milyen funkciói lehetnek annak, hogy a legendaképzés a nemzeti emlékezet egyik legerősebb összetevőjeként nemcsak hogy folyamatosan

működik, hanem újra s új formákban újraéled.

Közismert, és alaposan kutatott irodalmi, vagy még inkább társadalom-lélektani tény, hogy a magyar irodalom létmódját, társadalmi elismertségét, társadalmi működését rendkívül mélyen áthatotta és mai napig áthatja a nemzeti irodalomnak, s kivált nagy íróinak, hőseinek kultikus szemlélete, tisztelete. A legnagyobbak állított és tekintett írók „emberfeletti” nagyságának, csodálatos különösségének, talán nem túlzás azt mondanunk: antropológiai másóságának képzete a 19. század romantikus irodalomfelfogása óta oly mélyen benne él a magyar irodalomszemléletben, olyannyira meghatározza e költőknek, íróknak társadalmi emlékezetét, számon tartását, s mindebből következőn műveiknek ismertségét és olvasottságát is, hogy – némi túlzással fogalmazva – a kultusz működése nélkül az irodalomnak társadalmi elismerése, alkalmazása, vagyis „használata” alig is képzelhető el.

Egy „átlagos” kiváló író (pl. Arany János, József Attila) kultusza természetesen elsősorban a szűkebb, értelmiségi olvasási csoportokban él és hat, de Petőfi Sándornak kultusza minden szempontból kivételesnek tekinthető: szinte példátlan mértékben hatja át, s nemcsak a irodalmi szakmánál szélesebb olvasóközönség szemléletét, hanem – bizvást kijelent-

hető – a magyar társadalomnak szinte egészét (ami az irodalmi szakmát illeti: az elmúlt több mint százötven évben alig található olyan magyar költő, Arany Jánostól Kassák Lajoson és Pilinszky Jánoson keresztül Spiró Györgyig vagy Szálinger Balázsig, aki ne fogalmazta volna meg véleményét Petőfiről, akár ódában, akár esszében, akár paródiában)⁷. Petőfi kultuszát azonban nem kizárólag költői teljesítménye biztosítja, hanem elsősorban a forradalomban betöltött szerepe, amely nemzetpolitikai szempontból rendkívül fontosnak minősült, s amelynek személyes különössége szinte felkínálta magát a nemzetközpontú kultikusságnak: Petőfi dicsősége azon a napon érte el csúcspontját, amelyet a nemzet „felbredéseként” tartanak számon, s épp akkor veszett el, amikor a nemzet katasztrófája beteljesült. E háttérrel nagyszabású kultuszt természetesen elsősorban százötven év iskolai sulykolása alapozta meg (nagyon sokáig az elemi iskolában egy egész fél évig foglalkoztak Petőfinek életével), de működésének „természetes” voltához hozzájárul százötven év ünnepeinek, március 15-i rendezvényeknek megszakíthatatlan rituáléja, a nemzeti-történelmi-politikai szimbolikában kialakított Petőfi-képnek kikerülhetetlensége (ami állandóan rendkívül szélsőséges politikai újraértelmezésekkel bővül)⁸, intézményeknek és utcáknak, tereknek Petőfiről elnevezése (laktanyától

kisbolygóig), a Petőfi-ábrázolásoknak köztéri szobroknak, festményeknek, illusztrációknak hihetetlen elterjedtsége (Petőfinek már akkor, 1861-ben szobrot emeltek, amikor verseinek gyűjteményes kiadása szóba se kerülhetett; Barabás Miklós az 1860-as években megfestett nagy, *A Lánchíd alapkövetétele*, 1842. című festményére odafesti Petőfit, holott tudnia kellett, hogy Petőfi nem vehetett részt az ünnepségen, hisz ez időben még teljesen ismeretlen kezdő volt; s ugyanígy „természetesen” szerepel Petőfi a 2011-es Alaptörvény illusztrációján is, Szkok Iván vizionárius tablóján stb.)⁹. Petőfiről rengeteg irodalmi alkotás született: a hozzá vagy róla írott versek száma felmérhetetlen, igen sok regény, dráma, sőt: eposz (pl. Kozma Andor: *Petőfi*, 1927) dolgozta fel életét, számtalan ponyvakiadás és propaganda-anyag is született életéről. Mindennek következtében Petőfit illetően oly fokú érzelmi azonosulás és elkötelezettség tapasztalható igen széles tömegekben, ami más író vagy költőt egyáltalán nem illet meg – alakja és emléke számtalanszor folklorizálódott¹⁰. Csak néhány példa: tudunk róla, hogy családi fényképalbumokba beillesztették Petőfi arcképet; megfogalmazódott olyan ötlet is, hogy azon falvak, amelyekben olyan fák állnak még, melyeket Petőfi megérinthez, lépjenek szövetségre; a Petőfi-Hrúz családok leszármazottjai nagy találkozón gyűltek össze 1998 nyarán (Andrásfalvy Bertalan volt

kultuszminiszter részvételével); igen sok magán felajánlásról tudunk, amelyek Petőfinek újabb s újabb szobrait kívánják felállítani – s végső soron ily kultikus áldozatkészség vezette a barguzini expedíció feltehetően igen nagy költségeinek finanszírozását is. S végezetül: Petőfi említése a közbeszédben is oly gyakran és magától értetődően előfordul, hogy időnként a furcsa meglepetést is alig-alig vesszük észre. Egy példával illusztrálnám ezt: 1956-ban a Petőfi Kör 12 pontba foglalt jelszavakat adott ki, melyek racionális politikai követeléseket fogalmaztak meg, ám közöttük, utolsó előtti helyen az a nehezen értelmezhető jelszó is helyet kapott: „Éljen Petőfi ifjúsága!”; úgy látszik, Petőfi nevének elkiáltása mintegy garanciát szolgáltatott a többi követelés jogosságát illetően is – hisz különben vajon hogyan is kerülhetett ide?¹¹

Mivel minden kultusz elsősorban az érintett figura életére koncentrál, a mítoszi-mesei felnagyításhoz mindig az életrajzi adatok szolgáltatják az alapot. S Petőfi esetében épp ez a mozzanat a döntő: ő, akinek élete hihetetlen precizitással fel van dolgozva, s életének eseményei közismertek, épp a mitikus szempontból legfontosabb pontokon hagy bizonytalanságot: csak születése és halála bizonytalan, illetve ismeretlen. Íme a mítosz alapja: itt áll előttünk a hős, akinek csak kezdete és vége tűnik el

a homályban!¹² Ismeretes a szülőhely körüli évszázados vita (amely Petőfi ellentmondásos nyilatkozataira, illetve ködösítéseire is támaszkodhatik): vajon Kiskőrösön, Kiskunfélegyházán, esetleg Szabadszálláson született?¹³ – de az kevésbé ismeretes, hogy a születési dátum is kérdéses: hiszen csak a keresztelés időpontja bizonyos – s nagyon elképzelhető, hogy Petőfi csak romantikus nagyravágásból és szimbólumkeresés okán nevezte ki Szilveszter napját születésnapjául (hogy aztán minden év végén versben köszöntse a fordulót). S ugyanígy: mivel Petőfi a csatában eltűnt, s holttestét nem találták, a harctéri halál ténye bizonyítást nem nyerhetett, s tág teret nyithatott oly fantasztikus tovább gondolások számára, amelyekhez képest a barguzini fogság képzete csekélységnek látszik. Mert e téren aztán se szeri, se száma a legváltozatosabb elképzeléseknek: Petőfit hol dárdával szúrják át a kozákok, hol karddal vágják le, hol német katonák ölik meg, hol a segesvári szász polgárok verik agyon, de van olyan vélemény is, hogy a magyar főurak Görgegyvel cimborálva adják át a Habsburgoknak, akik titokban kivégzik¹⁴. S az esetleges megmenekülés variációi is korlátlanok: a legmerészebb, hogy Petőfi Szibériából áthajózott Kaliforniába, s az ottani aranybőségéből fogja támogatni Magyarországot, a legmesésebb pedig, hogy Petőfi a székely hegyekben egy tündérbe szeret bele, s az ottani bar-

langból tér vissza időnként, halhatatlanul¹⁵. Ily módon Petőfinek mitikus halhatatlansága szinte „természetes” módon rögzülhetett: már Jókai eljátszott a gondolattal („A lánnglelkű költő korán elhalt. Senki nem tudja, hol és mikor. Elveszett; – mint Romulusról mondák, elragadták őt az égbe.”)¹⁶, később Herczeg Ferenc a mitikusan halhatatlansággal játszó hősökhoz, Siegfriedhez és Achilleshez hasonlítja, hiszen, úgymond, „a Gondviselés rendelte el életét és halálát”¹⁷; számtalan versben ünnepele-ték Petőfinek mennybéli fogadtatását – s a legutóbbi időkben is születtek olyan művek, amelyek szélsőséges víziókban képzelegtek Petőfi halhatatlanságáról: Makkai Ádám terjedelmes művében Petőfit a csatatéren a Dalai láma és Kőrösi Csoma Sándor megmentik, s így hosszú vándorutat tud tenni a világon és a történelmen keresztül, minden életbeli viszonyát újrendezvén¹⁸, Tomkiss Tamás egy Petrovics Sándor nevű 23 éves figurát egyrészt igazi dantei, mennybéli-pokolbéli utazásban részesít, másrészt végigjártatja vele a teljes (bár töredékes) magyar történelmet¹⁹, s talán az is figyelmet érdemel, hogy egy oly nagy költő is, mint Petri György, foglalkozott egy Petőfi-regény gondolatával²⁰. S a sor még a végtelenségig folytatható lenne – természetesen egészen a játékoságig. Már a XIX. század végén, a szibériai legenda első felbukkanásakor akadt költő (Bartók Lajos), aki eljátszott a gondolattal, hogy megírja

Petőfi szibériai verseit²¹; az utóbbi ezredfordulón pedig igen sok (ötvennégy!) jeles író és költő nyert ihletet ugyanettől az ötlettől, hol parodisztikusan, hol megrendülten (a *Parnaszus* folyóiratnak *Barguzini versek* c. különszámában, 2000 tavaszán) – e változatos sorozatban olvasható Szilágyi Ákosnak is rendkívül tanulságos megfigyelése: „Egyszer mindenki volt Petőfi. / Egyszer mindenki lesz.”

Másrészt azt kell állandóan szemünk előtt tartani, hogy minden jelentős és maradandó kultusz alapmozzanata a halál: miként teljesíti ki (vagy be) életét a hős a halál aktusában, hogyan igazolja a halál fensége vagy szenvedése az élet nagy teljesítményét: azaz hogyan válik a hős halála áldozatossággá. A mitikus hősök és a vallási szentek mind haláluknak elfogadása vagy kiprovokálása révén nyerik el transzcendens tiszteletük méltóságát (továbbá annak garanciáját: mivel nem élnek tovább, nem is ronthatják már el a róluk kialakult képet): ezért mondja a sztoikus bölcs, hogy halála előtt senkinek életét megítélni nem lehet, ezért torkollik a tragédia műfaja (elsősorban a hegelianus esztétika szerint) a halálnak véglegességébe – a halál aktusa mutatja fel a megélt élet teljességének igazát. Ezért nyer a kultikus figurák esetében a halál ábrázolása mindig valamely túlfeszített fenséget: Madarász Viktor híres (és számtalan alkalommal propagált)

festményén a fennsíkon magányosan haldokló Petőfi saját vérével rajzolja a földre, igen szép kalligráfiával a „Hazám” szót, s még Szilágyi Domokos szép Petőfi-versében is felmagasztosul a halál egzisztenciális vállalásának hősiessége: „Van út – kiút nincsen – ha már halni kell: hát szemből, Halál!” (*Héjjasfalva felé*, 1978)²². A régi költőbarát, Tompa Mihály ítélete mintha hagyományozódott volna: „Nem hiszem, hogy Petőfi élne, akárki mit beszél róla, *rendkívüli* volt ennek az embernek támadása, élete, végének is olyannak kellett lenni. Kár! nagy költő volt! ámbár komisz ember, de nagy költő!”²³ – a halál „rendkívüliségét” a továbbiakban nem lehetett megkerülni. Ezért kerül mindig (természetesen más költőnél is!) különös és túlinterepretált pozícióba pl. az életmű utolsóként fennmaradt verse: mintha Petőfi a *Szörnyű idő* c. versét szándékosan hagyta volna utolsóként, s az életműlezárás retorikai aktusaként, jóslatként akarta volna hagyományozni, elfeledvén a halál eljövételének időbeli véletlenét (e túlinterepretálás szép példája, ahogy ugyanez a képzet összekapcsolatlik az Ady-kultusz hasonló mozzanatával; az *Üdvözlét a győzőnek* c. vers során ugyanis ez hangzik el: „Nehéz kerülni a párhuzamot Petőfi utolsó versével, a *Szörnyű idő*... cíművel, s nem látni jelképesnek azt a tényt, hogy a magyarság két legnagyobb költő-vátesze a nemzeti lét kritikus pillanataiban végezte pályáját.”²⁴).

A kultikus figurák halálának „aktusa” így mindig fokozott figyelemben részesül, s rendkívül gyakran titokként, egyszer majd felleplezendő titokként hagyományozódik (ilyen elsősorban az erőszakos vagy öngyilkos halállal elpusztult hősök esete: a költő Zrínyi Miklós, a politikus Széchenyi István, Teleki Pál, a költő József Attila „nem természetes halála” rendre újraébreszti a kétkedést); másrészt előfordul az is, hogy a kultusz erősítéseként vagy újratereptéseként akár öngyilkos performanszként mutattassék fel: ilyen esetként tarthatjuk számon hogy az 1970-es években a nagyszerű színész, Latino-vits Zoltán, majd utána a jeles kritikus B. Nagy László is utánozta, „eljátszotta” József Attila halálát Balatonszárszón, s ugyanolyan választott halállal távoztak, mint a nagy példakép. De ugyanezt a halálkultuszt képviseli az a beidegződés is, amely a halál (természetes módon véletlen) időpontjának szimbolikus (félíg-meddig választott és szándékolt) jelentést tulajdonít: Arany János épp a Petőfi-szobor felavatása után halt meg, Ady halála a monarchia összeomlásával esik egybe; Móricz épp az napon halt meg, mikor először bombázták Budapestet stb. – Petőfi halála e szempontból is kiemelkedik: személyes pusztulása szinte megelőlegezi a világsi fegyverletétel össznemzeti összeomlását: ezért született aztán oly sok interpretáció arról, hogy Petőfi, igaz váteszként, megjósolta volna csatatéri halá-

lát (elfeledvén, hogy a felidézett vers, az *Egy gondolat bánt engemet...* épp azt tartalmazta: *akkor és csak akkor* van értelme halálomnak, ha a csatában a világszabadság fog győzedelmeskedni...). Se halálközpontúság szabályozza aztán a kultikus hősök életének nagy narratíváit: az élet mint a megdicsőült (vagy legalábbis értelmesnek tekintett) halálnak mintegy előzményeként íratik le, a költőről vagy a hősről szerzett jellemrajzok mind a halál beteljesülésének ígézetében fogalmazódnak meg – oly erősen, hogy pl. egy oly nagyszabású kultikus óda, mely Széchenyi István halálára íródott (Arany János tollából), elhallgatja az öngyilkosság közismert tényét: az aktus tudomásul vételével ugyanis nem tudta volna egyértelműen pozitíva formálni az életút emelkedettségét és a példa ígérését! Épp ezért roppant különös, paradox és persze megoldatlan vállalkozás a barguzini legenda narratív beteljesítése: hiszen mit kezd a nagy nemzeti Petőfi-kultusz annak tudomásulvételével (de nem magyarázatával), hogy a lánglelkű, hűséges költő nem magyar nyelvű környezetben samovárokat javított, hálót font, összekötötte életét a helyi postamester lányával, törvénytelen gyermeket nemzett, s orosz nyelvű verseket írt (vajon kinek a számára?). A legenda képviselői ezzel nem vettek számot: a szibériai fogság és tartózkodás feltételezése radikálisan átírná, s megfosztaná kultikus fenségétől épp azt a Petőfi-képet, amelynek

kultikus tisztelete kapcsán a kutatást elindították volt...

A halál aktusára épülő kultusz betetőzése természetesen, ősi idők óta a temetés aktusa: amikor a hozzátartozók, az ismerősök, a tágabb közösség, végső soron a nemzet magáénak ismeri az elhunytat, s megadván neki a méltóságot, sírhelyet, azaz emlékhelyet biztosít számára – oly helyet, ahol a mostani és elkövetkező közösség le róhatja tiszteletét a nagy előd előtt, s ezáltal biztosíthatja az elhunyt és a jelenlegi közösség között a kapcsolatot, a folytonosságot – sír és emlékhely nélkül nincs elismertség, nincs megemlékezés. Nagy művészetelméleti teóriák állítják, hogy mind a képzőművészet, mind a költészet a halottkultusz jegyében keletkezett: kezdetben a síremlékállítás (oszlopok, piramisok) és a sírfeliratok indították el az „esztétikai” kibontakozást – de ugyanezzel van szoros kapcsolatban az is, hogy az ókeresztény templomok rendre szenteknek sírja fölé építettek (csak a két legismertebb példa: a római Szt. Péter és Szt. Pál templom). A magyar irodalomban ezt az általánosan ismert és elismert képzetkört a legfantasztikusabb látványossággal Jókai Mór prezentálja az *És mégis mozog a föld* c. regény záróképében: az immár felemelkedett nemzet, amely hálával szeretne emlékezni nagy előkészítőjére, a jelentős íróra, csak akkor nyugszik meg, mikor – sok

év után – végre megtudja, hol is temették volt el a hajdan ismeretlenül elhunyt hőst. S mikor a rejtély megoldódik, az ünnepi temetés elől minden akadály elhárul, az egész ország és nemzet hatalmas örömmünnepet ül: megvan végre a Hely, ahol az emlékezés kapcsán a hős és az ünneplő közösség között helyre áll az óhajtott nagy egység: („A város kiált! Az ország zeng, és szava elhallik az égi szférákig...”).²⁵ Ily szempontból nézve a temetés „kötelező” aktusa nem más, mint a kultikus mítosz elhelyezése a társadalmi nyilvánosságban – a halottnak és a halhatatlanságnak a helyhez kötése. A sír ilyen értelemben az otthonosság helye is lesz (bennel teljesedik ki az „*Itt élned, halnod kell*” nagy parancsa) – s ezért követeli meg rendre a kultikus emlékezet a sírhelynek illendő méltóságát: ezért háborodik fel a költő, ha nagy elődjét méltatlan temetőhelyen találja (vö.: Juhász Ferenc: *József Attila sírja* c. hatalmas, szenvedélyes és számon kérő ódáját, 1961), ezért keresnek mindig a nagy halott számára előkelő és méltóságos temetkezési helyet (pl. Sütő Andrást a marosvásárhelyi várban, Puskás Ferencet a Szent István Bazilikában helyezték örök nyugalomra); ezért történik annyi kísérlet a távolban elhunyt nagy emberek „otthoni” újratemetésére (Rákócziól Rajk Lászlón keresztül Horthy Miklósig, Bartók Bélától Nyírő Józsefig).

S ugyanez a gesztus él azokban a hatalmas vállalkozásokban, amelyek

a nagy hősök sírhelyeit egy helyre kívánják összegyűjteni (a hajdani királysír-templomok mintájára): kell lennie egy olyan helynek, ahol a nemzet összes hőse egymás mellett nyughatik, s így a közösségi tisztelet is mintegy szintetikusán működhetik, s mindenkire kiterjedhet. Ilyen terv volt a magyar reformkorban Széchenyi István nagy álma, az *Üdvlelde*, ami a Gellérthegyen létesítendő nemzeti temetőt vizionálta (nyilván a párizsi Pantheon és a bajorországi, Regensburg melletti Walhalla mintájára), ahol emlékhelyet nyerhetett volna minden nagy magyar, vallásra és társadalmi rangra való tekintet nélkül²⁶, de ilyen elképzelés állítatja fel a nagy mauzóleumokat is (a Kerepesi temetőben Kossuth, Batthyány Lajos, Deák Ferenc egymás mellett elhelyezkedő síremléke egészül ki a mellékük temetett Antall József emlékével), egészen az elképesztően hatalmas terjedelműre tervezett Munkásmozgalmi Pantheonig (1957-től).

Abban az esetben, ha nincsen meg a hős holtteste, a kultikus gondolkodás gyakran nem elégszik meg emlékoszlop vagy szobor felállításával, hanem mégis sírt állít: üres sírt, amely azonban teljes értékű emlékhely gyanánt kell funkcionáljon. A *kenotáfium* (= üres sír) műfaja nem ismeretlen az európai művészettörténetben (a legimpozánsabb üres császársírok Münchenben és Innsbruckban láthatók), de – talán kevésbé ismert módon – a magyar kultúrtörténetben is

megtalálható, s éppen Petőfi kapcsán. Mivel a kultikus emlékezet nem nyugodhatott meg Petőfi-sír nélkül, a Kerepesi temetőben – természetesen Petőfi teteme nélkül – felállították a Petőfi-család sírboltját (1908, a kriptá fölött a turulus emlék: 1911), az egyéni érdemekkel nem büszkélkedhető családtagoknak maradványaival mintegy pótolván a szent tetemet, s a családtagok révén, szinte érintkezési mágiát imitálván, mégis létrehozták a Petőfi-sírt. Nagyon hasonló aktus történt 1899-ben a segesvári csatasíkon, ahol hatalmas Petőfi-szobrot állítottak fel (Trianon után a szobrot el kellett távolítani, ma Kiskunfélegyházán áll), s a nagyhatású emlék-ünnepélyen Petőfi istenülésének szónoklatai hangoztak el (Jókai Mór: *Apotheosis*, Váradi Antal: *A szent nyomok*, Bartók Lajos: *Apotheosis*) – íme a vesztés csata helyén, az eltűnt költő testének hiánya és élő emléke isteni emelkedettség fényébe került! (Idézet Ábrányi Emil: *Petőfi. A segesvári csatán* c. verséből: „Ki az, aki hamvát sírva összeszedte? / Senki! Tán az Isten, s ő maga temette. / El sem is temette – fölvitte magának: / Szabadság, szerelem kettős csillagának. / (...) / Tisztán olvadt át a halhatatlanságba, / Csupa lélek volt! Por nem maradt utána.”) S a kenotáfium esetének legérdekesebb példáját a székelykeresztúri Petőfi-sír története mutatja fel: itt a segesvári csata után meghalt egy ismeretlen honvédtiszt, akit hirtelen el is temettek, s mikor

fél évszázad múltán a holttest előkerült, a helyi közösség úgy vélte, hogy a holttest Petőfié – s ünnepélyesen el is temették – s bár azonnal, majd később-később folyamatosan cáfolták e meggyőződést, a sír ma is látható, rajta a rejtélyes, inkább groteszk, mintsem megrendítő felirattal: „Petőfi 1849 jul. 31. – 1902 okt. 25.” (ld. lapunk 31. oldala), azt a benyomást keltvén, hogy a hős holttestének lappangási idejét is méltó megörökíteni, s a helyi emlékezet számára fenntartani²⁷.

S a kenotáfiumnak szerintem világbajnok új változata a jelenlegi Kerepesi temetőben levő Petőfi-sír – csak épp azt nem lehet tudni róla, van-e benne valami, s ha igen, akkor mi? – ami biztos, az annyi: Petőfi vélelmezett csontjai nincsenek benne, koponyája pedig kiváltképpen nincsen, hiszen azokat a titok őrzői még a híveik legszűkebb körei előtt is rejtetgetik...

Petőfi sírnélkülisége már az 1850-es évek óta nyugtalanította a közönséget – Arany János szép versétől kezdődően („Korán elhunyt barátom, / Van-é jel síri fádon, / Mutatni, hol pihensz?” – *Emlények III.* 1855.) számtalan megnyilatkozást találunk arra nézvést: Petőfit, mivel sírja nincs, egyszerre tekintik jelenvalónak és nemlétezőnek, távoli példaképnek és közénk való közszerelőnek, halottnak és halhatatlannak. Megidézése mindig őrzi a kettősséget: a jelenben élő

és ható figurát, s ugyanakkor a meny-nyekbe távolodott ideált. E kettősség a legnyersebben Jókai regényében, a *Politikai divatokban* nyert megfogalmazást (1864): a csatatéren hősi halált halt vitéz költő és az alkoholista csavargó poéta alakjában a Petőfi-imágó kettőssége jelenik meg – aki halálával kiérdemelte a transzcendens megdicsőülést, az mai viszonyok között csak félresikerült próbálkozásokra lenne képes. S e kettősség végig ott van a XIX. század második felében: visszavárják Petőfit (kivált a szibériai legenda felbukkanása után), ugyanakkor pedig azt is hirdetik, hogy a jelen kor nem lenne méltó ily figura számára: már Jókai is kettősen nyilatkozik, s hol azt mondja: „Ébredj álmodból, öregem!”, hol pedig azt: „De jól jártál, hogy meghaltál!”; de a kor legtöbb költője, írója (pl. a már idézett Bartók Lajos vagy Mikszáth Kálmán is) ugyanezzel a dichotómiával játszik el; e beállítódásnak legérdekesebb megnyilatkozása az volt, mikor 1898-ban egy nagy körkérdésre az ország vezető írói mondták el véleményüket „*Ha ma élne Petőfi...*” címmel, többnyire távolságtartó ironiával kezelvén saját véleményüknek kiküszöbölhetetlen kettősségét²⁸. S e kettősség bizonytalanságára még egy érdekes példát hoznék: Petőfi szobrának felállítása után szinte közhellyé vált ama retorikai fogás, amely szerint a szónok nem megszólítja, megidézi a nagy elődöt, hanem megelevenedni hagyja a szobrot (szinte hazajáró lélekként

üdvözölve), s nem ő beszél Petőfihez, hanem úgy tesz, mintha a szoborban feltámadó halhatatlan Petőfi szólna a közönséghez. E hagyomány Jókai 1882-es szoboravató beszédétől kezdve az 1950-es évek szocialista Petőfikultuszáig terjedően folyamatosan él, újra s újra megfogalmazza magát, mintegy beteljesítve a hajdani (hűtlen) barátinak, Vahot Imrének emlékező jóslatát: „Nem haltam én meg... hisz folyvást él, mozog, s honszeretetre buzdítólag hat, alkot, gyarapít az én szellemem köztetek. Nem haltam én meg... s nem is aluszom... csak álmodom... a barátság, szerelem menyeyei üdvének bűbájos képeivel... (...) Én megmondom nektek: hol az én sírom? – Meleg földben nyugszom, s álmodozom szépen, / *Nemzetem szívének kellő közepében!*”²⁹.

Ily háttér előtt kell látnunk a Petőfikeresés, legendagyártás és újratemetés nagy, évszázados és mai történelmi kavalkádját: a Petőfi-mítosznak, a Petőfi-rejtély iránti érdeklődésnek, úgy látszik, soha nem volt s soha nem lesz vége: a mítosz a kultusz hívei számára felülírja a történelmet, a tényeket, s meseként kielégíteni tudja sok-sok embernek költészettel, nemzettel, közösséghez tartozással kapcsolatos igényeit; történelmileg, tudományosan a tisztázás minden szempontból lehetetlennek és istenkísértőnek bizonyul; a racionális vita, a meggyőzés a kultusz mitikus

erejével szemben eleve kudarcra van ítélve – új legendák feltámadására, azt hiszem, a továbbiakban is fel kell készülnünk. Ezért csak két hatalmas idézettel zárnam e fejtegetéseket.

A nagyszerű Benedek Elek 1922-ben így szónokolt a segesvári síkon, egy nagyszabású centenáriumi megemlékezésen: „Áldjuk és szüntelen áldjuk, hogy a szabadság költőjének kiomló vére szentföldre ezt a földet avatá. Lássuk meg a Gondviselés kezét abban az isteni jóvátévésben, mely Kőrösi Csoma Sándornak, az őshazát keresőnek, Zágoni Mikes Kelemennek, a hűség eleven szobrának messze idegen földön alvó poraiért ellenértékül Petőfi Sándor porait ajándékozta nekünk. S ha port ver szemünkbe a szél, ne fájjon! hát-ha Petőfi pora ez? Ha a lebegő égben rejtelmes, csudáshangú suhogást hallunk, dobbanjon meg a szívünk: hátha Petőfi szellemalakjának suhogása ez? Melyik sírban lett porrá és hamuvá: ne keressük. Mindegy. Ő a

miénk. Ő a mi halhatatlan halottunk... Amiért áldva áldjátok Istennek szent nevét. Ámen.”

A kiváló költő, Kányádi Sándor pedig ily szavakat szólott Székelykeresztúron 1969-ben: „A sírjával is úgy vagyunk, mint a názáretivel, valahol csak meg kell gyújtani a kegyelet gyertyáját, valahová csak le kell tenni a hódolat koszorúját. Ástam én is a nyáron, kerestem a koponyáját, szerencsére nem találtuk meg, pedig ott kellene lennie a fehéregyházi síkon, de a székelykeresztúri temetőben is van sírja és sírköve; a sírt ápoló öreg tanító bácsi egyszer azt mondta, leereszkedvén a szent hantra: hogy itt nyugszik-e, nem tudom, de akkora költő volt, akár minden faluban lehetne sírja; talán nem is a földön, a földben, hanem valahol ott a magasban pihen, s ez rajta a szemfödél: »magasan szállj és hosszan énekelj, haldokló hattyúm, szép emlékezet!«”³⁰

Hát ezért van sírja Petőfinek akkor is, ha nincsen.

JEGYZETEK

1. A temetés és az ünnepség dokumentációja: *Petőfi visszatért*. A Megamorv Petőfi Bizottság hivatalos filmje. <https://www.youtube.com/watch?v=zanVDGWkrZo>; továbbá: <https://www.youtube.com/watch?v=Duo5Y3YOrhQ>; <https://www.youtube.com/watch?v=MwdXZFL3Sac>
2. <https://www.youtube.com/watch?v=tvVY-pXoLvc>; <https://www.youtube.com/watch?v=qRQs6cNdjIw>
3. *Nem Petőfi! Tanulmányok az MTA Természettudományi Szakértői Bizottsága tagjai és felkért szakértők tollából*. Szerk. Kovács László. Akadémiai Kiadó, 1992.; továbbá még részletesebben és alaposabban lásd Kovács László: *Csalóka lidércfény nyomában. A szibériai Petőfi-kutatás csődje*. Argumentum Kiadó, 2003.
4. A legrészletesebb – bár nem könnyen követhető – leírást lásd: Borzák Tibor:

- P. S. Titkok a barguzini csontváz körül. BT-Press Könyv- és Lapkiadó, 2014.
5. Nehéz Mihálynak, a barguzini expedíció tolmácsának felesége emlékezik. Itt olvashatók a versek is: <http://www.borsonline.hu/aktualis/petofinek-huszonnegy-orosz-verse-is-van/99868>
 6. Az elemzést az irodalmi lapok nem akarták közölni, ezért először eszperantóul jelent meg: Szuromi Lajos: *Rusligvaj poemoj ĉu de Petőfi???* Petőfi orosz versei??? a *Debrecena Bulteno* különszáma (56), 1990 március. Kiadja: Departementa Komitato Hajdú-Bihar de Hungara Esperanto-Asocio. Később közölte a *Békési Szemle* is. – Mivel magam orosz szakos voltam, lehet véleményem: az érintett versek harmadosztályú Lermontov-imitációként hatnak – ha Petőfi megtanult volna is oroszul, ilyen kifinomult orosz irodalmiságot nyilván nem tudott volna elsajátítani...
 7. Csak két nagy antológiára hivatkozom: *Petőfi a magyar költők lantján. Versek Petőfiről.* Összegejtötte Endrődi Sándor és Baros Gyula (Petőfi-Könyvtár XX. füzet), 1910. 182. (Az *Előszó* szerint „csupán egy kis részét teszi annak az óriási anyagnak, mely idők folyamán hasonló alkotásokból fölhalmozódott”); *Petőfi koszorúi. Versek, vélekedések, vallomások Petőfiről.* Csanádi Imre válogatása. Magvető, 1973. 598.
 8. E folyamatot szemlélteti a dokumentumgyűjtemény: „*Jöjjön el a Te országod...*” (Petőfi Sándor politikai utóéletének dokumentumaiból). Szerk.: Margócsy István. Szabad Tér Kiadó, 1988. 314.
 9. E kérdéshez lásd Dékei Krisztina: Petőfi, a köztéri emlékszobor. In: *Beszélő*, 2009. 7–8. 98–103; a szobrok összeírását ld.: Varjas Károly: *Petőfi-szobrok hazánkban és határainkon túl (1850–1988)*. Budapest, Antikva Kiadó, 1989.
 10. Egy ilyen folklór-adat a legújabb időből (*Hajdú-bihari Napló*, 2001. május 24., Lakner Lajos gyűjtése): A múzeumvezetőnek egy idős asszony árulta el „félteve őrzött titkát”, amely szerint Debrecen egykori katonai gyakorlóterén temették el a fehéregyházi útközetben eltűnt költőt. Van ott egy domb, és van azon két fa; az egyik alatt Petőfi nyugszik, a másik alá a lovát temették. [...] A néni maga is egy vénséges vén anyókatól hallotta ezt a történetet, s most úgy érezte, elő kell állnia az „igazsággal”.
 11. Ilyen jelszavak voltak: 1. Követeljük a lenini egyenjogúság alapján álló magyar-szovjet barátságot! 2. A népjólét emelését szolgáló új ötéves tervet! 3. Nagy Imrét a vezetésbe! 4. Nyílt tárgyalást a Farkas-ügyben! 5. Félre a kerékkötőkkel! 6. Le a sztálinista gazdaságpolitikával! ... 11. Éljen Petőfi ifjúsága! 12. Szocialista demokráciát! Lásd: *Szabad Ifjúság*, 1956. október 23. In: *Jöjjön el a Te országod...* Id. kiadás 314.
 12. A népi emlékezet akár Krisztus születésével is párhuzamot tudott teremteni: „Petőfi egy városban sem született, hanem országúton. Én úgy hallottam, úgy volt, hogy egyszer, régen pásztorok, juhászok, csikósok kint teleltek a félegyházi határban. Tél volt, de régen a pásztorok télen is a mezőn tanyáztak. Bementek egyszer a pásztorok az út menti csárdába, látják, ott ül egy szegény ember, és nagyon búsul. Kérdezték, mit búsul? Azért, mondta, mert úton volt a feleségével, és útközben megszületett a gyerek – most aztán itt vannak a csárdában, nem tudnak tovább menni, a nagy hó miatt sem, meg a gyerek miatt sem. A pásztorok igen megsajnálják, bementek az asszonyhoz, hogy valami keresztajándékot adjanak a gyereknek, ahogy szokás. De szegény pásztorok voltak, semmijük se volt, mi tellik egy pásztor-

- tól? – Az egyik odaadta neki az ostorát, a másik juhász volt, kisbárányt adott, hogy mégis adjanak valamit.” Az 1955-ben gyűjtött legendát ld: Dienes András: *A legendák Petőfije. Táj és emlékezés*. Magvető, 1957. 263.
13. A legújabb vitairat Szabadszállás mellett voksol: Molnár Péterné: „...a róna, hol születtem”. *A Petőfi-szülöhely-vita*. Helikon, 2013.
 14. Ez utóbbit lásd: Sislay József amerikai magyar költő műve: *Petőfi Sándor tragikus halála*. New York, NY. USA. 1991.
 15. Az elsőt lásd: Dienes: id. mű 137–141., az utóbbit: *Petőfi a Kárpátok szelleme. Kászonvidéki rege*. 81–88. In: Baróti Lajos: *Petőfi a ponyván és a népirodalomban. – Petőfi regék*. Összegyűjtötte Péterfy Tamás. (Petőfi-Könyvtár, XXII. füzet). Athenaeum kiadása, 1909. – Érdekeségként: ugyanez a mese felbukkant a XX. század közepén is: Újragyűjtve Duka János által, 1968. In: *Székelyföld*, 1999. július, 77–79.
 16. Jókai Mór: *Petőfi Sándor* (1856) In: Uő: *Írói arcképek* (s. a. r. Bisztray Gyula), 1955. 242.
 17. Herczeg Ferenc: *A százéves Petőfi* (1923). In: Uő: *Tanulmányok I.*, Singer és Wolfner, 1939. 114.
 18. Makkai Ádám: *Úristen! engedj meghalni! Petőfi Sándor pokoljárása és megidvezülése*. Árgus – C.E.T. Belvárosi Kiadó, 2003. 328.
 19. Tomkiss Tamás: *március 14.* Új Mandátum Kiadó, 2002.
 20. „Engem mindenesetre foglalkoztatott egy időben egy ilyen regény gondolata: Petőfi Oroszországban, aztán szökés Nyugat-Európába, összebarátkozás Marxszal! s a kiegyezés után retour Magyarországra. Ennek a fantasztikus filozófiai kalandregénynek a lehetősége ma is foglalkoztat. – Petőfi a millennium évében hal meg – öregember nagyítóval játszik, s kiéget valamit.” Ld: Petri György: *Feljegyzések egy nagy spirálfüzetbe*. Holmi, 2002. nov. 1387–1392.
 21. *Petőfi kiadatlan költeményei, melyeket Szibériában írt*. In: Bartók Lajos: *Őrtüzek. Költemények*. 1877.
 22. Ugyanez a kép, a „szembefordulás” jelenik meg Bereményi Géza – Cseh Tamás népszerű, *Petőfi halála* c. dalában is (2000), kiegészülve annak megemlézésével: „Hogy nem látja senki, nem így akarom!”...
 23. Tompa Mihály levele Szemere Miklóshoz, 1852. jan. 7. In: Tompa Mihály *Levelezése* (s. a. r. Bisztray Gyula). I. köt. 1964. 156. (a kiemelés tőlem M. I.)
 24. Veres András tankönyv-szövege: In: *Irodalom III.* (Irodalom a gimnáziumok III. osztálya számára). Tankönyvkiadó, 1982. 268.
 25. Jókai Mór: *Eppur si muove. És mégis mozog a föld* (1872), Akadémiai, 1965. II. köt. 359.
 26. Széchenyi István: *Üdvölködések*, Pest, 1843.
 27. Az eset részletes leírását ld.: Sándor-Zsigmond Ibolya: *A mi Petőfink. Igazság és legenda*. Székelykeresztúr, 2012. Az esethez ld. Dávid Gyula bevezető szavait: „Jelkép erejű a felirat. A második dátum, a nevezetes »újrátmetés« dátuma, ma már mindenki tudja: egy Petőfi-legenda születésnapja. Egy legendáé, amelyet azóta sokszorosan megcáfoltak, de amely, igazságtartalmától függetlenül, ennek a városnak a Költőhöz való személyes ragaszkodását hirdeti.”
 28. A Hét körkérdésére többek között Jókai Mór, Mikszáth Kálmán, Herczeg Ferenc, Eötvös Károly, Kozma Andor, Papp Dániel, Bródy Sándor, Kiss József is válaszolt.
 29. Ld.: Vahot Imre *Emlékiratai*. 1891³. 296.
 30. Mindkét idézetet közli: Sándor-Zsigmond Ibolya: *A mi Petőfink*. Id. kiadás, 9., 109.